

Шагаа байырлалының үезинде аалчыны уткууру, хүндүлээри, үдээри.

6 класска сүзүк шагы
Класс башкызы: Артседи
М.В.

27.01.2014 чыл.

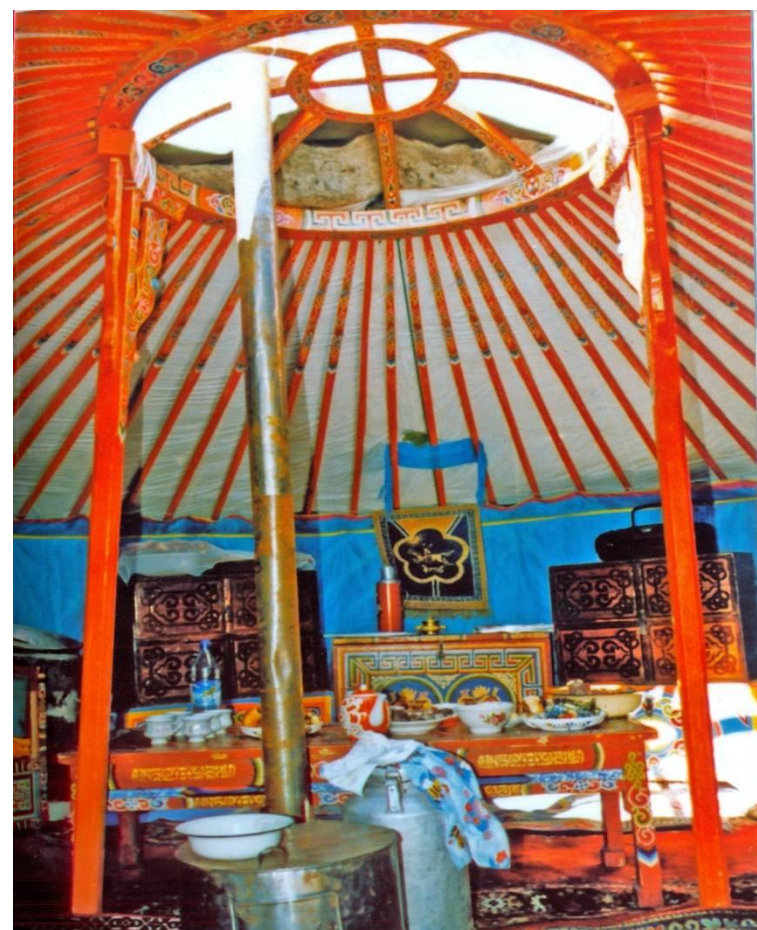

Сүзүк шагының сорулгалары:

- Шагаа байырлалында улуг улустан үлегерлеп алыр чаңчылдар-биле таныштырар;
- Чаңчылдарын көргүзүп таныштырар, ажыглап, сагып чоруурунга билиндирер;
- Улуг кижилерни, бот-боттарын хүндүлежип чоруурунга кижизидер.

Аалчыны уткуур ёзу - чаңчыл

- Тыва кижии коданчы ыттыг болур. Өске кижии келгенин ыды медээлептер.
- Аалчыны өгнүң ээлери ыдын ырадыпкаш, хүндүткелдиг уткууп, амырлажып мендилежир.

Амырлажыр (мендилежир)ёзулал

- Бир хонгаш-ла, албан болур ёзулал. Кожа-хелбээ чурттап турар кижилер эртенниң-не ужуражып келгеш, албан амырлажып мендилежир. Шаанда хол тудушпас, айтырыг солчуп амырлажып мендилежир. Чижээ:
 - Амыр тур силер бе, ыңар? – деп биче нызылыг кижиге айтырар.
 - Амыр тур бис. Силер амыр тур силер бе, ыңар? – деп улуг назылыг кижиге харыылап, айтырар.
 - Аалчыны өгже кирип келирче чалаар.

Туңнел: «Амыр-ла бе, ыңар?» - дээрге чингине тыва мендипежииникин

Чолукшуур ёзулал

Аалчы өггө кирип келирге, өгнүң дөрүнчө чалап олуртур.

- Кончуг ховар, бир чыл болгаш, эргичылды үдеп, чаачылдың Шагаа хүннеринде чолукшуур. Биче назылыг кижилер боттарындан улуг назылыг кырган-авалары, ачалары-биле, төрөл аймактың эң улуг назылыг кижизи-биле Шагааны уткуштур чылда бир катап
- Чолукшууру дээрге ийи кижини уткуштур адыштарын өрү алзы чада сунчуру болур. Биче назылыг кижини улуг назылыг кижиниң адыштарын өрү көрүндүр азы хүнчө көрүндүр сунган холдарының шенектериниң адаандан салгара хейдиктиргензиг карыштыр сунуп чолукшуур. Ийи кижиниң холдарын карыштырып чолукшуур ёзулалының ужур-утказы – холда туткан ок-бижек чок, каргыштыг кара сеткил чок, ханы найыралдыг дээни ол.
- Ийи кижини чолукшаан соонда, биче кижини улуг кижини ямбылыг олбук-олутче чапаар.

Аяк сунар ёзулал

- Хамыкты мурнай чаа шай хайындырар.
- Өгнүң ээзи эней шайны хайындыргаш, бир пактам хире шайны баштай бодунга кудуп алыр.
- Ооң соонда бир аяк шайны аалчыга сөңнеп сунар.
- Чемниң дээжизин – ааржы, быштак, өреме, чөкпек, далган, тараа, боованы аалчының мурнунга делгеп салыптар.
- **Хоруглуг ужсур – куруг аяк сунмас, чурту куруглаар.**
- Шайлыг аякты ийи холдап сунар – 1-ги арга
- 2-ги арга – шайлыг аякты оң холунуң адыжынга салгаш, солагай холунуң адыжынга оң холдуг шенээн салгаш, аякты сунар.
- Хөнекте шайын чоокшуладыр салыр.
- Шагаада өг бүрүзү чиң шайын хайындырар

Аалчы өгге хонар апарза - хой дөггерер ёзу-чаңчыл

- Өгнүң ээлери баштай паш тигер, ооң соонда хой дөггерер.
- Өлүрген хойнуң кежин сойган соонда, ону өзээн кижил-ла хойнуң мөчүлерин чүстөринден адырар, эъдин болгаш ишти-хырнын пашка дүлөр.
- **Хоруглуг ужур – мал сөөгүн сып болбас, ылаңгыя ээгини; чарынны чарбас (чара шаппас).**

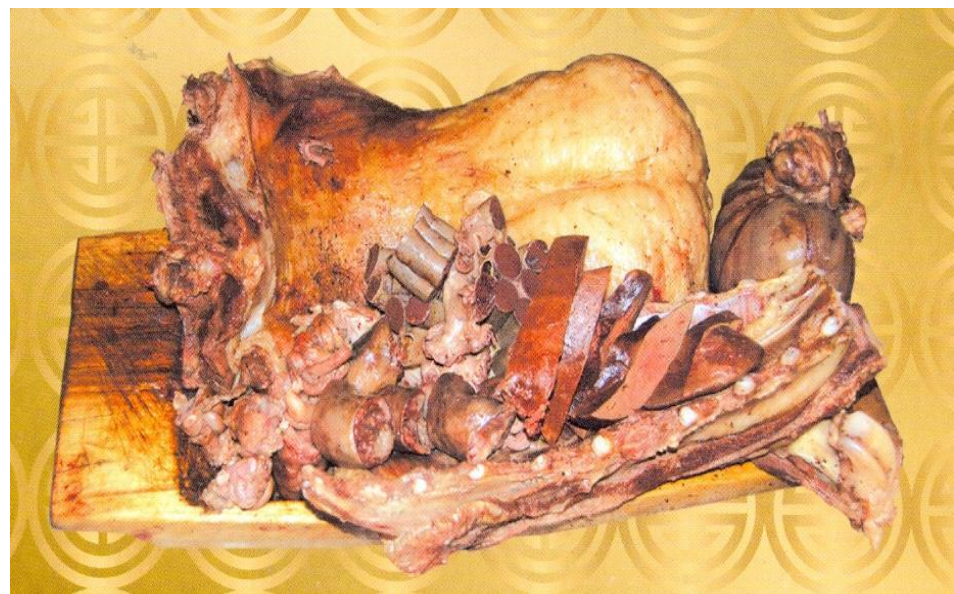
Хой эъдин сөңнеп салыр чуруму

- Баштай бышкан ханны, өкпе, баарны тус-тус үлептер.
- Аалчыга бир дугаарында ужаны улуг була азы дазыл тавакка салгаш, чоданы база дөрт ээгини эштештир салыртар.
- Ужаның оорга талазын өрү көрүндүр аалчының мурнунга салыр, азы бүүрек чоруур талазын доңгайтыр салыр.
- Ужаның оң талазынга чидиг бижекти салып каар.

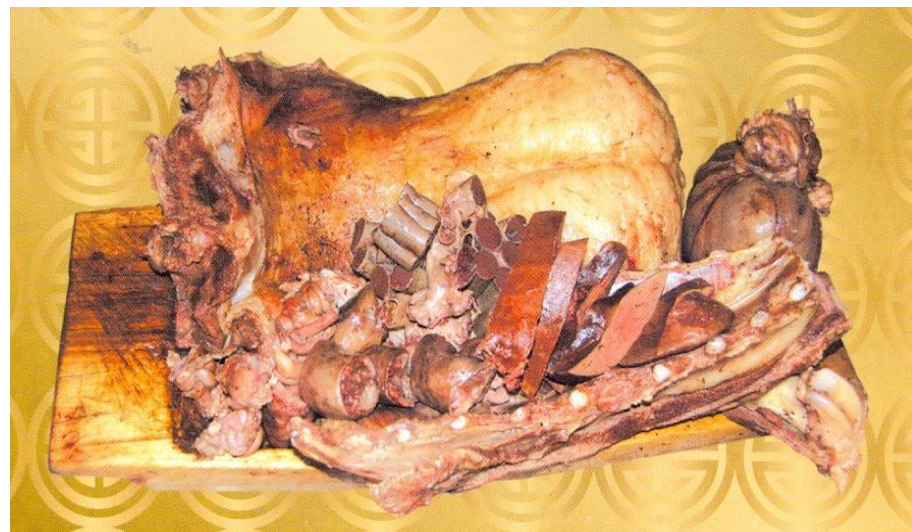
Ужаны үлей кезериниң чуруму

- Ужаны алган аалчы, ооң оң талазындан эгелеп узун дургаар шылый кезер.
- Ужаның ийи талазындан узун дургаар кескен чаңгаларны (чагларны) оң болгаш солагай талазынче солуштур салыптар, ооң соонда чемненип кириптер.

Ужаны сартыктаары

- Чаңгалай кескен ужа чагларын чанында олурган кижлерге сартыктаар чурумнуг турган.
- Хүндүлүг аалчының сартыын улуг кежик деп санаар турган.

Аалчыны аъткарып үдээри

- Даң адар. Аалчының аъдын одардан эккелгеш, эзертеп белектээр.
- Кежээ дөгөргөн хоюнун эъдин дөгере дүлгеш, ашкарар-чемгерер, ыяк шайладыр.
- Аалчыны аът-хөлүнге олурткаш, чедер черинге амыр-менди чедип аарын күзеп, чылыг-чымчак сөстөр-биле өгнүң эр ээзи алгыш-йөрээлин чугаалааш, үдеп каар.

Түңнели

- Аалчы кижини хүндүткеп уткууру, амырлажыры;
- Аалчы-биле чолукшууру;
- Хүндүлөп шайладыры, хой дөггерери;
- Чылыг черге хондурары;
- Чоруур бетинде шайладыры, ашкарып-чемгерери;
- Йөрээл салып аъткарып үдээри –
дээрге бурунгу Тыва чоннуң бир ыдыктыг ёзулалдары болур.